

A MAGYAR
KÖNYVSZEMLE

← ÉS A

MOKKA-R
EGYESÜLET
FÜZETEI * 8

A MAGYAR
KÖNYVSZEMLE

← ÉS A
MOKKA-R
EGYESÜLET
FÜZETEI * 8

ALEXANDER MULTIFRONS

TANULMÁNYOK
A 90 ÉVES
DÖRNYEI SÁNDOR
TISZTELETÉRE

ARGUMENTUM KIADÓ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár,
a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézete
és a MOKKA–R Egyesület
az MTA Könyvtár és Információs Központ közreműködésével.

Sorozatszerkesztő

MONOK ISTVÁN

A kiadói program vezetője

BOKA LÁSZLÓ

Szerkesztette

PERGER PÉTER

A borítón

JOHANN WEBER: *Ianus bifrons*
(Lőcse 1662, RMNY 3047) című műve
rézmetszetes díszcímlapjának részlete látható.

© A kötet szerzői, 2016

© Argumentum Kiadó, 2016

© Országos Széchényi Könyvtár, 2016

Tartalom

Alexander multifrons, azaz a sokarcú, sokoldalú Dörnyei Sándor	9
Tabula gratulatoria <i>Isten éltesse sokáig az ünnepeltet!</i>	11

A JÓ BARÁT

SÁROSI BÁLINT: Sándor	15
-----------------------------	----

AZ ORVOSTÖRTÉNÉSZ

DEÁK ESZTER: „A Betegségnek Árnyéka se környékezi Kisededünet.” <i>Kiss József három levele Széchenyi Ferencnek</i>	19
KÖRMENDY KINGA: Az esztergomi székesegyházi könyvtár orvosi kódexe az 1543 előtti könyvállományban	25
MADAS EDIT: Szent Márton chablis-i gyógyító csodája az Ernst-kódexben <i>Mit keres egy magyar gróf Burgundiában a honfoglalás korában?</i>	29
P. VÁSÁRHELYI JUDIT: Samuel Spielenberger ismeretlen verse és albumbejegyzése	35
KATARÍNA PEKAŘOVÁ: Adalékok a felső-magyarországi iskolaorvosok működéséhez	39
SARBAK GÁBOR: Csodás gyógyulások Remete Szent Pál közbenjárására	47
SZELESTEI N. LÁSZLÓ: Komáromi János Péter Vas vármegyei főorvos nyugdíjazási kérelme	53
VARJASSY PÉTER: Separatio leprosorum – a leprások egyházi elkülönítése a középkori Európában	59

AZ ORVOSI BIBLIOGRÁFUS

DEÁKY ZITA: Az orvosi értekezések jelentősége a néprajztudomány számára	71
KAPRONCZAY KATALIN: Fejezetek az orvosi bibliográfia, lexikográfia múltjából	77
KISS LÁSZLÓ: A Csehországból érkezett medikusok disszertációi a magyar orvosi karon 1770 és 1849 között	85

A GYÓGYSZERÉSZET-TÖRTÉNÉS

DOBSON SZABOLCS: A gyógyszeripar felemelkedése, a szintetikus gyógyszerek dominanciájának kialakulása	95
HENDE FANNI–KORONDI ÁGNES: Gyógyító szavak és füvek <i>Egy XVI. század eleji kéziratos receptgyűjtemény margójára</i>	103
KISDI KLÁRA–LAUF JUDIT: Gyógyír a püspöknek <i>Az orvosi receptek titkai Filipec János pontifikálásában</i>	109

A HUNGARICA-BIBLIOGRÁFUS

PERGER PÉTER: Zsámboky János Plautus-edíciójának ismeretlen kiadása és hazai olvasója	119
SZVORÉNYI RÓBERT: Eperjesi Serédy Márton publikálatlan magyar verse és annak forrása	123

A SAJTÓ BARÁTJA

PÉTER MIHÁLY – PÉTER H. MÁRIA: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvosi szakosztálya és a 140 évvel ezelőtt megjelent folyóirata, az <i>Értesítő</i>	131
RÓZSA MÁRIA: Publikáló orvosok a Habsburg-monarchia német nyelvű sajtójában a hosszú XIX. században	137
V. ECSEDY JUDIT: Egy meghiúsult újságról	143

A MINDEN IRÁNT ÉRDEKLŐDŐ HUMANISTA

CSOBÁN ENDRE ATTILA: Nutrix ejus Terra est <i>Alkímiai, orvosi szimbólumok egy XVII. századi díszcímlapon</i>	153
GAZDA ISTVÁN: A Magyar Tudós Társaság elveszettnek hitt 1848-as magyar nyelvtankönyvei	161
KOVÁCS ESZTER: Rumer Gergely irodalmi munkássága	169
MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS: Műveltség	175
PERJÁMOSI SÁNDOR: A szegedi Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének megalakulása	179
Dörnyei Sándor műveinek bibliográfiája	185
Rövidítések jegyzéke	199
Személynévmutató	201
Helynévmutató	210

SARBAK GÁBOR

Csodás gyógyulások Remete Szent Pál közbenjárására

A középkori, középkor végi és újkori mirákulumok – nem utolsósorban – összefüggésbe hozhatók akár a szerzetesi építészettel is.¹ A mirákulumok mint csodás gyógyulások lehetnek tárgyai az orvoslás és gyógyszerelés (részben szerzetesi) történetének. Erre vonatkozó nagyon fontos hazai források köszönhetőek pálosainknak. Ettől egyébként teljesen függetlenül Ünnepeletünk és az említett szerzetesek között régi és *nem* orvostörténeti eredetű összefüggés állapítható meg, hiszen könyvgyűjteményeikben már a múlt század ötvenes éveinek elején, ugyan kényszerűségből, de mégiscsak búvárkodott.² Ám az egyszerű pálos könyvtárakban³ nem akadhatott rá sem Hadnagy Bálint 1511-ben Velencében kiadott kis könyvére,⁴ sem pedig Gyöngyösi Gergely *Decalogus*ának 1516. évi, első (római) vagy 1532. évi második (krakkói) kiadására,⁵ bár a *Decalogus*ból megtudhatta volna,

¹ A szerző az MTA-OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport munkatársa.

² Az Ünnepelet 1950 októberében lett az Országos Könyvtári Központ munkatársa; Wix György-nével és Borsa Gedeonnal közösen végzett, a szerzetesi könyvtárakkal kapcsolatos tevékenységük, kizárásaik 1952 közepéig tartottak, amikor befejeződött a könyvek átválogatása, ld. erről: Wix Györgyné, *A szerzetesi könyvtárak sorsa Magyarországon*, Bp., OSZK, 1997 (Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetei, 11).

³ Dörnyei Sándor, Borsa Gedeon és Wix Györgyné válogatták „ismét a megszokott hármásban” a pálosoknak a Gellérthegy oldalában lévő rendházának könyvtárát, amelyről csak annyit érdemes feljegyezni, hogy „olyan poros volt, mintha fennállásának mintegy húsz esztendeje alatt nem porolták volna le”. A pécsi rendház könyvtárában tett látogatásról nem található feljegyzés, WIXNÉ, 2. jegyzetben *i. m.*, 34, 53–55.

⁴ [HADNAGY Bálint], *Vita divi Pauli primi heremite ...*, Venetiis, impensis Matthie Milcher, arte Jacobi Pentii de Leucho, 1511; ld. SARBAK Gábor, *Miracula Sancti Pauli Primi Heremite. Hadnagy Bálint pálos rendi kézikönyve, 1511*, Debrecen, Kossuth Egy., 2003 (AGATHA 13. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Klasszika-filológiai Tanszék).

⁵ A pusztán csak egy-egy példányban meglévő kötetek reprintjei: [GYÖNGYÖSI, Gregorius], *Decalogus de sancto Paulo primo heremita comportatus per venerabilem patrem fratrem Gregorium de Gengyes, priorem sancti Stephani Rotundi in Urbe et correctus per reverendum patrem fratrem Silvestrum sacri palatii magistrum. Rome 1516 Antonius de Asula*, Reprint der Originalausgabe von 1516. Mit einem Vorwort von Stanisław ŚWIDZIŃSKI, Coesfeld, 2008 (Archivum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae 2, Fontes 8) – a kiadás alapjául szolgáló példányt a Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV) őrzi Barb. V. IX. 14. jelzet alatt; [GYÖNGYÖSI, Gregorius], *Decalogus de beato Paulo primo heremita comportatus per reverendum patrem fratrem Gregorium de Gengyes protunc priorem sancti Stephani Rotundi in Urbe cum annotationibus in margine adiectis. Cracovia per Florianum Unglerum 1532*, Reprint der Originalausgabe von 1532. Mit einem Vorwort von Stanisław ŚWIDZIŃSKI, Coesfeld, 2008 (Archivum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae 2, Fontes 9).

hogy betegségből való csodás gyógyulás, azaz mirákulum miatti hálaadás során egy asszony Budaszentlőrincen (hiszen minden pálos út ide, a főkolostorba vezet), a Remete Szent Pál ereklyéit őrző kápolnában⁶ „térden csúszva többször körüljárta a sirt”.⁷ Tehát a síremlék megkerülhető volt, az összefüggés építészet és szerzetesség között már vitathatatlan; egyébként Częstochowában, a pálos rend mai központjában a Fekete Madonna kegyképe alatti oltár (akár térden csúszva) szintén körüljárható.

Mind Hadnagy Bálint könyvében, mind pedig elszórtan Gyöngyösi Gergely rendtörténetében⁸ és *Decalogus* című műve mindkét kiadásában feljegyzett mirákulumok értékes adalékul szolgálnak egyrészt a pálos remeteszent és kegyhely országos ismertségére, másrészt a betegségekre, a betegekre és viszonyulásukra gyógyulásuk hathatós égi segítőjéhez, a pálosok névadó szentjéhez, Remete Szent Pálhoz.

A remete szent budaszentlőrinci ereklyéje 1381 után hamarosan országos vonzerejű zarándokhellyé nőtte ki magát,⁹ ami széles körű hatóerejét, a mindenhol belévetett és meghálált bizalmat bizonyította. A síremléknél jegyzőkönyvbe vett csodás gyógyulások változatos és toposz-szerű eseteit magában foglaló, mintegy hitelesítő könyv eredeti példánya nem maradt ránk. Az azonban biztosan állítható, hogy Hadnagy Bálint mellett Gyöngyösi Gergely és a *Vitae fratrum* folytatói (köztük maga Hadnagy és még akiknek nem ismerjük a nevét), valamint a *Decalogus* 1532. évi (második) kiadását már Gyöngyösi halála után sajtó alá rendező, a kötet ajánlását író *frater Blasius*¹⁰ is kézbe vette, és kiaknázta e páratlan jelentőségű forrást, amelyet 1526 végéig magától értetődően a budaszentlőrinci levéltárban forgathatott akár Gyöngyösi, vagy Hadnagy, vagy akárki más. 1526 szeptemberében a portyázó törökök feldúlták a főkolostort, ahonnan a szerzetesek még nem menekültek el. A kolostor nagyrészt lakhatatlanná vált, ezért ezekben az években a rendi központot maga a szinte állandóan úton lévő általános perjel (*prior generalis*) testesítette meg a kíséretével együtt. A rend első számú vezetője a fontos iratok és könyvek mellett ezt a jegyzőkönyvet is magával vihetette „számkivetettségébe”. Másként nem tudjuk elképzelni, hogy a *Decalogus*

⁶ 1381 óta őrzik az ereklyéket Budaszentlőrincen. A *translatio* Hadnagy Bálint könyvében (5r–7r) olvasható leírásáról: SARBAK, 4. jegyzetben *i. m.*, 31–33.

⁷ A hatodik szermó utolsó mirákulumuma, BAV, Barb. V. IX. 14. f. N₁r; GYÖNGYÖSI, *Decalogus*... 5. jegyzetben *i. m.*, Reprint, 99 – Szabó Ádámnak köszönöm, hogy készülő *Decalogus*-fordítását idézhetem, ld. 17. jegyzet.

⁸ GYÖNGYÖSI, Gregorius, *Vitae fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*, ed. Franciscus L. HERVAY, Bp., Akadémiai, 1988 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, series nova, 11).

⁹ A mirákulumokról úttörő jellegű feldolgozás: KNAPP Éva, *Remete Szent Pál csodái: A budaszentlőrinci ereklyéhez kapcsolódó mirákulumfeljegyzések elemzése*, Századok, 117 (1983)/3, 511–557.

¹⁰ A művet *frater Stanislaus*, lengyel *provincialis*nak ajánlja *Blasius*, Pesti Gáspár lengyelországi *visitator* titkára.

1532-i, krakkói kiadásába, az első szermó elé honnan illeszthette volna bele az ott közreadott, az első kiadásban még nem közölt mirákulumokat.¹¹

Remete Szent Pálról szerzett és 1516-ban közreadott tíz beszédét Gyöngyösi Gergely Rómában állította össze, amikor a Santo Stefano Rotondo melletti pálos kolostor perjele volt 1513 és 1520 között.¹² A templomukat látogató rómaiak e beszédekből tudhatták meg, kik is a távoli magyar föld szinte ismeretlen szerzetesei, mi a történetük, és hogyan értelmezik hivatásukat, nem utolsósorban pedig hathatós mennyei pártfogójukról, Remete Szent Pálról is kimerítő leírást kaptak. A tíz szermót – *Decalogus*¹³ – a nyomdász, Antonio Blado Asulano egyik első római kiadványaként tartja számon a kutatás. Meglátásunk szerint Gyöngyösire az idegen, a római környezet volt alapvetően hatással, hogy saját rendjével kapcsolatos mondanivalóját ebben a formában foglalta össze. A *Decalogus* tíz beszéde a rendi élet teljességét igyekszik felölelni: kitűnik belőlük, hogy a Remete Szent Pál fényében megélt spiritualitás jellemzi a pálosokat. Mindennapi életük során Pált követik a Magyar Királyságban sarjadt és innen Európa több országában is elterjedt szerzetesek. Hasznára volt ezáltal a római perjel nemcsak idegen hallgatóságának, hanem rendtársainak is: múltjuk vázlatos összefoglalását és névadó szentjük sokoldalú bemutatását a rendi öntudat erősítésének szolgálatába állította. A *Decalogusban* (is) közzétett mirákulumok és exemplumok a mondanivaló alátámasztására szolgálnak, és általában a beszédek végén helyezkednek el mintegy útravalóul a hallgató vagy az olvasó számára.

A hatodik beszéd lezárásaképpen négy mirákulummal örvendeztet meg minket Gyöngyösi: „A harmadik misztérium az általa (azaz Remete Szent Pál által) nyújtott sokrétű segítségé. – Tertium mysterium est de multiplici eius adiutorio.” A halott gyermek életre keltése (1), valamilyen kellemetlen testi bajból való felgyógyulás (3, 4) a megszokott, „hétköznapiak” mondható esetek közé számíthatók. Vegyük sorra ezeket:

(1) „Egy szlavóniai¹⁴ fiú meghalt, miután azonban a szülei elhatározták, hogy elviszik Szent Pál ereklyéihez (hátha az ő érdemeire való tekintettel föléled), azonnal fölült; később teljesítették fogadalmukat, és pontosan beszámoltak mindenről.”¹⁵

¹¹ A hat mirákulumból öt megtalálható Hadnagy Bálint 1511-ben kiadott kötetében, egy azonban nem (rövidítve közli Andreas EGGERER, *Fragmen panis corvi proto-eremitici seu reliquiae Annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli Primi Eremitae ...*, Viennae Austriae, ex officina typographica Matthaei Cosmerovij, 1663, 165). Ezek egy része közismert és közkezdvelt mirákulum volt hosszú, egészen a XVIII. századig nyúló utóélettel. A mirákulumok továbbélésére és idézésére hasznos táblázat: KNAPP, 9. jegyzetben *i. m.*, 522–523.

¹² Ld. 5. jegyzet; Lorenz WEINRICH, *Das ungarische Paulinerkloster Santo Stefano Rotondo in Rom (1404–1579)*, Berlin, Duncker & Humblot, 1998 (Berliner Historische Studien, Band 30, Ordensstudien 12), 140–167.

¹³ A mű címe félrevezető lehet, mert nem a Tízparancsolat kifejtéséről van szó.

¹⁴ A XV. században gyakorlatilag a zágrábi egyházmegye területét jelentette, azaz Zágráb, Varsasd, Kőrös és Verőce megyét.

¹⁵ „Quidam puer de Slavonia mortuus fuerat quem postquam parentes sui voluissent deferre ad reliquias Sancti Pauli (dummodo ipsius meritis revivisceret) mox resedit, et postea vota per-

(3) „Egy kassai asszonynak a keze fájt, ráadásul süket is volt; miután azonban áhítatos fogadalmat téve meglátogatta Szent Pál sírját, meggyógyult, és csodálatos örömmel adott hálát Istennek.”¹⁶

(4) „Egy másik, váradi asszony a térdét nem tudta behajlítani; végül elment Budaszentlőrincre, s Szent Pál templomában állva megérintette a síremléket; erre azonnal meggyógyult, és térden csúszva többször körüljárta a sírt.”¹⁷

A második mirákulum azonban szokatlanabb és ritkább: a gyógyulás a földi szemmel elengedhetetlennek látszó sebészi beavatkozás helyett az égi segítség hatására magától ment végbe, tökéletesen.

(2) „Egy zalai földműves erősen gyötrődött a húgykő okozta nyomástól (*calculi gravedine*¹⁸); mindenféle orvosságot (*medicinas*) kipróbált, hogy meggyógyuljon. Miután azonban egyik sem használt, eszébe jutott, hogy Szent Pált hívja segítségül, fogadalmat téve a mennyei Istennek, hogy ha szentje közbenjárására megszabadul e nagy fájdalomtól, a lehető leggyorsabban azonnal elzarándokol a szent ereklyékhez. S íme, lágyéka csakhamar szétrepedt, és kiesett belőle a kő, ami nagyobb volt minden tyúktojásnál, és hosszúkás, mint egy körte. Ezt maga a tisztelendő István atya, szent atyánk őre (ezután két alkalommal általános perjel¹⁹) is látta; megvizsgálta az esetet, aztán a látottakat és a vizsgálat eredményét írásba foglalta.”²⁰

A kórisme egyértelmű és félreérthetetlen visszaadását természetesen egyik idézett mirákulum leírásától sem szabad várni, hiszen nem a betegség kórképének, lefolyásának valóságghű rögzítése volt a fontos, hanem vizsgált esetünkben

ficientes, ista fideliter retulerunt.” – Az alább idézett példák lelőhelye: GYÖNGYÖSI, *Decalogus*, 5. jegyzetben *i. m.*, Reprint, 2008, 99.

¹⁶ „Quedam mulier de Cassovia manum habebat contractam, que etiam surda erat. Sed postquam ex voto devote visitavit tumbam Sancti Pauli, sanata est, et mira iocunditate gratias Deo persolvit.”

¹⁷ „Alia mulier de Varadino sex annis genua flectere nequibat, tandem venit ad Sanctum Laurentium supra Budam, et in capella Sancti Pauli stando tetigit tumbam, et mox sanata multis vicibus genu nixa circumivit sepulchrum.”

¹⁸ A *calculus* mint a vesében vagy a húgyutakban létrejövő kemény képződmény, kő, vö. *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae* II, Bp., Akadémiai, 1991, 14, A/2, [DERI Balázs].

¹⁹ Lórán dházi (IV.) István először 1504–1508 között, másodszer pedig 1512-től haláláig, 1514-ig volt általános perjel, vö. GYÖNGYÖSI, 8. jegyzetben *i. m.*, 233. A zalai parasztemberrel ezek szerint a XV. század vége felé történhetett meg az eset. Fiatalabb korában István még mint a szent ereklyék őre ismerte meg a mirákulumok jegyzékét, mivel a feladatai közé tartozott, hogy a remete szent közbenjárására végbement csodás gyógyulásokat – mintegy hitelesítésül – írásba foglalja.

²⁰ „Quidam rusticus de Zala calculi gravedine (húgykőves volt, Dörnyei Sándor azonosítása) nimium premebatur. Iste multas medicinas adhibuerat, ut curaretur, sed dum nihil proficeret, tandem memorie occurrit invocare Sanctum Paulum, votum vovens Deo celi, quod si intercessione sancti eiusdem a tanta molestia liberaretur, ex tunc quam cito ad sacras eius reliquias peregrinaretur. Et ecce mox ruptis inguinibus calculus excidit, qui erat maior omni ovo galline, et fuit oblongus admodum piri, prout vidit reverendus pater Stephanus, custos sancti patris, et postea bina vice prior generalis effectus, atque contrectavit, visaque et contrectata in scripta reliquit.” Közli még Ignatius PONGRÁCZ, *Triumphus Pauli...*, Poseniae, Landerer, 1752, 400.

is az az út, amelyen zalai parasztemberünk égi segítséggel eljutott a végeredményhez, a hön óhajtott gyógyuláshoz. Ekkoriban, a XV. század vége táján még a későbbi korokból ismert *kőmetsző* „tudománya” (*lithotomia*) közbejöttét fel sem szabad feltételeznünk.²¹

A mirákulumok világa – amelybe most az Ünnepelet ürügén kissé bepillantottunk – a régiak számára egyáltalán nem (orvos)történeti anyagot jelentett, hanem inkább Remete Szent Páltól kiesedett, égi segítséggel megtámogatott tanulságos és épületes (*aedificatoria*) példák sorozatát.

²¹ „Kőmetsző [...] 1) Míves, ki drágaköveket alakít, fényesít..., 2) Műtő sebész vagy orvos, ki a húgyhólyagban nőtt követ kimetszi és kiveszi.” CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, Pest, Emich, 1865, III, 1066.